

Мухамеджанова Гульмира Тастемировнаның 6D011700 – Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынған «Қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдардың лингвомәдени сипаты және оларды оқыту әдістемесі» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының АННОТАЦИЯСЫ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Қазақстан Республикасындағы этникалық-мәдени білім тұжырымдамасында біздің елімізде этникалық-мәдени білім кеңістігін қалыптастырудың маңыздылығы баса көрсетілген. Бұл мәселе, әсіресе қазақстандық қоғамда қазақ тілін жетік білетін, ұлттық-мәдени сипаттарды толық меңгерген білікті маманды, ұлтқа тән ерекшеліктерді сақтаған кемелді тілдік тұлғаны қалыптастыру үшін білім беру жүйесін, кәсіби мамандар даярлауды жетілдіруді, білім беру қызметін үздіксіз жүргізуді талап етіп отыр. «Қазақстан Республикасында гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында» төмендегідей нұсқау нақтыланған: «... іргелі және әмбебап білімді қайтадан саралап, оның өрісін кеңейте түсуді, сөйтіп бұл істі білім беру жүйесі арқылы жүзеге асыруды талап етеді».

Қазақстан Республикасында білікті мамандар даярлауға, орта және жоғары білім беру жүйесінде білім берудің әдіснамалық негіздерін жаңғыртуға бағытталған нормативтік құжаттарда, әсіресе, мектеп оқушысын ізгілендіру, кәсіптік шеберлік, имандылық, отаншылдық сияқты басты қасиеттері қалыптасқан қоғам мүшесін қалыптастыру, ұлттық құндылықтарды танып-білу мақсатындағы жаңа міндеттер алға қойылып отыр.

Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында тіл мәдениетін жетілдіруге назар аударылып, мемлекеттік тілдің кең ауқымды қолданысын қамтамасыз ететін үйлесімді тіл саясатын жүзеге асыру үшін басқа да маңызды міндеттердің қатарында байлаша көрсетілген: «Тілді қолданудың мәртебесін арттыру, қазақстандықтардың тіл мәдениетінің деңгейін арттыру, үздіксіз тілдік өзгерістер процесін тіркеп отыратын жүйе құру және мемлекеттік тілді оқытудың әдіснамасын жетілдіру қажет».

Мемлекеттік ішкі саясатындағы осындай маңызды талаптар мен нұсқаулар орта білім беру жүйесінде мемлекеттік тіл – қазақ тілі бойынша білім берудің әдістері мен әдіснамасын жақсартумен қатар, білім беру арнасына енетін құрылымдар туралы мәліметті кеңейтуді нақтылай түседі.

Қазақ тілінің шын мәнінде мемлекеттік тіл ретінде қолданыс қызметі арттыратын, тілді пайдаланушылардың тілдік танымдық өрісін кеңейтуге ықпал ететін тіл құрылымдарының бірі – қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдар.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Осы тіл категориясының қазақ ұлтының пайымдауына, ұлттық рухани ерекшелігіне, нақты айтқанда

көріктеуіш тілдік құралдардың лингвомәдени сипаты – көріктеуіш құралдардың мәдениетке қатысы және ұлттық мәдениеттің ықпалынан пайда болған көріктеуіш құралдардың ұлттық рухани ерекшелігі қазақ лингвомәдениеттану ғылымы аясында және білім беру жүйесінде меңгерту деңгейінде кешенді түрде зерттелмеген. Бұл жайт зерттеу нысанының **өзектілігінің бір жағын** айқындайды. Тіл саясатына және білім берудің тұжырымдамалық негіздерінде көрсетілгеніндей, оқушының құзыреттілігінің кемел дәрежеде болуы үшін тілдік талғамды қалыптастыра оқыту ұстанымы – қазақ сөзінің мәдениеті мен шешендік сөзін меңгертуге дағдыландыру мәселесі соңғы жылдары білімді бағалаудың жаңа түрінің енгізілуі себебінен күтілетін нәтижелердің қатарынан ығыстырылған. Осыған орай, мектеп оқушысын лингвомәдени құзыреттілікке ие тілдік тұлға ретінде қалыптастыруда көріктеуіш құралдарды оқытудың әдістері мен әдіснамасын білім беру бағдарламаларына енгізу маңызды сипатқа ие. Бұл мәселе зерттеудің **екінші өзектілігін** айқындайды.

Зерттеу нысанын барынша тиянақты ету мүддесінде жүргізілген эксперимент қорытындысы нәтижесінде жалпы білім беретін мектепте көріктеуіш тілдік құралдарды оқытуға арналған арнайы әдістемені түзуге тікелей назар аударылмауы себепті мектеп мамандары тарапынан оқушылардың ауызша//жазбаша коммуникативтік актіде логикалық ойды жеткізуде тілдің көркем образды құралдарын қолдану деңгейінің жеткіліксіз екендігі мойындалғандығы анықталды. Қазақ сөз мәдениеті мен шешендікті оқыту проблемаларын қарастырған зерттеушілердің пікірі бойынша, білімді бағалаудың жаңа формасының пайда болуы себепті және осыған байланысты оқушының лингвистикалық капиталын орнықтыруға қажетті, жүйелі жұмыстардың бәсең жүргізілуінен жоғары сынып оқушысының шаршы топ алдында, адресат– адресант қарым-қатынастағы әсер ету функциясы үшін еркін / шапшаң / реакция жасау; образды/көркем тілдік құралдармен ойды жеткізу дағдыларында қиыншылықтар байқалады. Осыған байланысты жоғары сыныпта көріктеуіш тілдік құралдарды оқыту арқылы оқушының лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндігі мен оны ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу арасындағы; көріктеуіш құралдарды оқытудың білім мазмұны мен оны оқыту үдерісінде жүзеге асыру арасындағы; көріктеуіш құралдардың оқыту мен оны тіл жұмсауда пайдалану арасындағы **қарама-қайшылықтар** анықталып отыр. Сол себепті көріктеуіш құралдардың лингвомәдени сипатына және білім беру үдерісіне енгізуге негізделген лингводидактикалық базаны жасау мақсаттарында зерттеу тақырыбы «Қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдардың лингвомәдени сипаты және оларды оқыту әдістемесі» түрінде таңдалып алынды.

Зерттеу нысаны. Жалпы білім беретін мектептегі «Қазақ тілі» сабақтарында көріктеуіш тілдік құралдарды оқыту үдерісі.

Зерттеудің пәні. Қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдарды жалпы білім беретін мектептерде меңгертудің әдістемелік жүйесі.

Зерттеудің ғылыми болжамы. Егер қазақ тіліндегі көріктеуіш құралдардың лингвомәдени белгілері жөнінде ғылыми тұжырымдар

жасалып, олар «Қазақ тілінің көріктеуіш құралдары» пәнін оқытудың бірыңғай әдістемесіне негіз болса, көріктеуіш құралдарды оқыту арқылы оқушылардың тілін дамыту белгілі бір жүйемен үздіксіз жүргізіліп, оларды шешен, жүйелі сөйлеуге дағдыландыру кешенді жаттығулар негізінде ұйымдастырылып, педагогикалық негізге сай жүйелі, мақсатты, жоспарлы жүргізілсе, **онда**, біріншіден, орта мектеп шеңберінде оқушының мемлекеттік тілді талаптарға сай меңгерген тілдік тұлға ретінде қалыптасуына мүмкіндіктер жасалады. Екіншіден, көріктеуіш тілдік құралдарды оқытуға бағытталған оқу бағдарламасы, соның негізінде жасалған жаттығулар мен тапсырмалар жүйесі мектеп оқушысының қатысымдық қызметке жоғары деңгейде араласуына жәрдемдеседі. **Өйткені** көріктеуіш тілдік құралдарды орта білім беру жүйесінде білім берудің бір арнасы ретінде оқыту қазақ тілінің сапалы меңгертілуін, оқушының сөз мәдениетінің жоғарылауын қамтамасыз етеді.

Зерттеудің мақсаты. Тіл мен мәдениеттің байланысын қарастыратын ғылым салаларының аспектілері тұрғысынан қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдардың лингвомәдени сипатын анықтай отырып, оларды оқытудың әдіснамасын зерделеу және әдістемелік жүйесін ұсыну.

Мақсатқа жету үшін **зерттеудің міндеттері** төмендегіше айқындалды:

– шетелдік лингвистикадағы және қазақ тіл біліміндегі ғылыми-теориялық пікірлерді саралай отырып, көріктеуіш тілдік құралдардың лингвомәдени ерекшеліктерінің жүйеленуі қазақ лингвомәдениеттану саласының одан әрі тереңдетіле зерделенуіне, сондай-ақ жалпы орта білім беру жүйесіндегі дидактикалық база мазмұнының жаңартылуына үлес қосатындығын дәйектеу;

– көріктеуіш тілдік құралдардың құрамындағы лексемаларға лингвомәдени, семантикалық, компонентті талдау жасау, осы арқылы нақты жеке тұлға тарапынан жасалған көріктеуіш тілдік құралдардың: а) образдылық деңгейін; ә) қазақ тілі динамикасына қосатын позитивті үлесін дәлелдеу;

– жалпы орта білім беру жүйесінде қазақ тіліндегі тілдік құралдардың лингвомәдени сипатын оқытудың әдіснамалық негіздерін (философиялық, психологиялық, педагогикалық) айқындау;

– ұлттық-мәдени сипаттарды жоғары дәрежеде меңгерген, қазақ тілін жоғары біліктілікпен қолдана алатын болашақ жеке тұлғаны қалыптастыру үшін қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдарды жалпы орта білім беру жүйесінде білім беру үдерісіне енгізуге арналған таңдау пәнінің оқу бағдарламасын және тапсырмалар мен жаттығулар жүйесін әзірлеу;

– ұсынылған әдістемелік жүйенің тиімділігін қазақ тілді жалпы білім беретін мектептердің жоғары сыныптарында эксперимент жүргізу және оның нәтижелері арқылы дәлелдеу.

Зерттеудің әдістері. Жұмыста жинақтау, зерделеу, жүйелеу, қорыту және баяндау әдістері, семантикалық-компонентті және лингвомәдени талдау, эксперименттік тәжірибе жүргізу және статистикалық әдістер қолданылды.

Зерттеудің әдіснамалық негіздері үшін әлемдік лингвистикадағы, түркологиядағы, қазақ тілтанымындағы көріктеуіш тілдік құралдар бойынша лексикология, семасиология, сөз мәдениеті, лексикография, когнитивті лингвистика, лингвомәдениеттану, философия, психология, педагогика ғылыми тармақтарының теориялық тұжырымдары басшылыққа алынды. Көріктеуіш тілдік құралдарды білім беру үдерісіне енгізудің өзектілігі мен қажеттілігін дәлелдеуде қазақ тілін оқытудың теориясы мен практикасына қатысты ғылыми еңбектердегі, жаңа типті оқулықтардағы әдіс-тәсілдер мейлінше назарға алынды.

Эксперименттік база ретінде Солтүстік Қазақстан облысы, Петропавл қаласындағы С. Шаймерденов атындағы қалалық классикалық гимназия мен №6 Қожаберген жырау атындағы жалпы орта білім беретін мектептер алынды.

Зерттеу жұмысының кезеңдері:

Бірінші кезеңде (2013-2014 жж.) зерттеу тақырыбының ғылыми аппаратын негіздеу, ғылыми-теориялық базасын анықтау, зерттеудің мақсат-міндеттерін айқындау, қазақ тіліндегі көріктеуіш құралдарға қатысты шетелдік, отандық ғалымдардың еңбектерін зерттеу және пікірлерді қорыту, пікір-тұжырымдарға талдау жұмыстары жүргізілді.

Екінші кезеңде (2014-2015 жж.) қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдар туралы тілдік фактілерді жаппай жинақтау, көркем әдебиеттегі және публицистикалық шығармалардағы көріктеуіш құралдарды лингвомәдени сипатына қарай топтастыру, семантикалық және лингвомәдени тұрғыдан талдау атқарылды. Зерттеудің теориялық бөлімі дайындалды. 11-сыныпқа арналған «Қазақ тілінің көріктеуіш құралдары» таңдау пәнінің оқу бағдарламасы жасалды. Петропавл қаласындағы С. Шаймерденов атындағы қалалық классикалық гимназия және Қожаберген жырау атындағы №6 орта мектептің 11-сыныптарында тақырыпқа сәйкес эксперимент жұмыстары жүргізілді. Зерттеу жұмысының мазмұны республикалық және халықаралық конференцияларда, баяндамалар, хабарламалар және жарияланымдар түрінде мақұлданымнан өтті.

Үшінші кезеңде (2015-2016 жж.) зерттеу жұмысының ғылыми тұжырымдарын жүйелеу, нақтылау, қорытындылау жұмыстары жүргізілді. Диссертациялық жұмысты талапқа сәйкес ресімдеу іске асырылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- жалпы білім беретін мектептерде көріктеуіш тілдік құралдарды оқытудың ғылыми-әдістемелік жүйесі әзірленді, оқушының тілдік, қатысымдық, әлеуметтік дағдыларының қалыптасатыны дәйектелді;
- жалпы білім беретін мектепте көріктеуіш тілдік құралдарды оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыратын дидактикалық ұстанымдар мен әдіс-тәсілдер жүйесі анықталды;
- жоғары сынып оқушыларына көріктеуіш тілдік құралдарды меңгерудің кешенді тапсырмалар жүйесі жасалып, эксперимент нәтижелерінде олардың тиімді екендіктерді дәлелденді;

– бұған дейін әрқайсысы жеке-дара қарастырылған қазақ тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдардың жазба нұсқаларда (көркем туындыларда, көркем публицистика мен мерзімді басылымдарда) қолданылған барлық дерлік түрлері кешенді түрде алғашқы рет жинақталып, олардың классификациясы жасалды;

– көркем әдеби шығармалардағы, масс-медиа тіліндегі көріктеуіш тілдік құралдардың негізгі түрлерінің құрамындағы лексемалардың лингвомәдени ерекшеліктеріне, семантикасындағы ұлттық мәдени белгілерге, семантикалық-компонентті талдау жүргізіліп, осының нәтижесінде көріктеуіш тілдік құралдардың лингвомәдени құзыреттілікке ие тілдік тұлға қалыптастырудағы маңыздылығы және қажеттілігі дәлелденді.

Жетекші идея: Жоғары сынып оқушысының лингвомәдени құзыреттілігін көріктеуіш тілдік құралдар арқылы қалыптастыру нәтижесінде оқушының әлеуметтену үдерісінің қарқындылығына, жеке тұлғалық қабілеттерінің дамуына, оқушының сөйлеу мәдениетінің жетілуіне қол жеткізуге болады.

Зерттеудің теориялық мәні. Зерттеудің нәтижелері лингвомәдениеттану, лексикология, когнитивті лингвистика, функционалды стилистика салаларының, қазақ тілін оқыту әдіснамасы мен әдістемесінің теориялық және практикалық тұжырымдарының одан әрі дамытылуына үлес қосады.

Зерттеудің практикалық мәні. Зерттеудің теориялық және практикалық нәтижелерін қазақ тілінде жалпы білім беретін мектептерде, сондай-ақ жоғары оқу орындарының гуманитарлық салаларында қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін одан әрі кеңейту мақсатына арналған арнаулы және қосымша пәндерде пайдалануға болады. Зерттеу бойынша ұсынылған «Қазақ тілінің көріктеуіш құралдары» таңдау пәнінің оқу бағдарламасын, оқу бағдарламасына сәйкес жасалған білім берудің кешенді әдіс-тәсілдер жүйесін (жаттығулар мен тапсырмалар, интерактивті және бағалау-бақылау нысандары) қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінен білім берудің әдіснамасы мен әдістемесін жетілдіруде пайдалануға үлес қосады.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Қазіргі жаһандану заманында, көптілділік орныққан қоғамда, ақпараттар ағыны жеке адамға жоғары деңгейде әсер етіп отырған кезеңде көріктеуіш құралдар (орыс тілінде – выразительное средство, лат. – expressive means) туралы мағлұматты тереңдету және олардың *ұлт – тіл – мәдениет* тұтастығынан туындайтын лингвомәдени ерекшелігін зерделеу қазақ тілінің басқа тілдермен бәсекелестігін жоғары деңгейге көтеруге үлес қосатын маңызды фактор болып табылады.

2. Көріктеуіш құралдар – жеке адамның, және тұтастай алғанда, нақты бір ұлттың әлемнің тілдік бейнесін қалай қабылдап, қалайша танытындығын бейнелейтін, қоршаған орта және оның жекелеген фрагменттері жөніндегі білімінің көлемін концептуалдайтын, ұлттық менталитеттің ерекшеліктерін көрсететін, ұлттық тілге тән эталон-үлгілерді,

символ-нышандарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін ірі ұлттық-мәдени тілдік құбылыс.

3. Қазақ тілінің көріктеуіш құралдары дәстүрлі және индивидуалды (авторлық түрлерге) ажыратылады. Тұрақты теңеу, фразалық тіркес, тұрақты метафора мен метонимия, мақалдар мен мәтелдер сияқты дәстүрлі көріктеуіш тілдік құралдармен қатар қазақ көркем туындыларында тілді пайдаланушы (жеке адам – көркем шығарма авторы) тарапынан жасалатын индивидуалды көріктеуіш құралдар еркін және жоғары жиілікпен қолданылады. Олардың пайда болуы жеке адамның концептуалды жүйесі мен қоршаған ортаның барша сипатын танып-білуіне, пайымдауына және қорытуына, сондай-ақ көріктеуіш, образдылық мақсатқа іріктелген әр лексеманың лингвомәдени ерекшелігі мен өз концептуалды өрісінің арасындағы көлемге байланысты. Осының нәтижесінде коммуникативтік актіде көріктеуіш құралдардың жаңа үлгілері вербалданады.

4. Қазақ тілі көріктеуіш құралдарының лингвомәдени сипатын зерделеудің маңыздылығы бірнеше факторларға тікелей қатысты: а) қазіргі лингвистика тілдік бірліктердің қолданысын антропоэзектік арнада, адамның (белгілі бір ұлт өкілінің) ойсанасында орныққан ұлттық белгілер мен ұлт мәдениетінің арасындағы тығыз байланыстың тіл арқылы вербалдануын зерттеуге басым түрде бет бұрып отыр, ә) осы себепті қолдануда жеке адамның ойлау стандарттары мен қоғам мен қоршаған орта өзгерістерінен туындайтын қазақ тіліндегі көріктеуіш құралдардың лингвомәдени сипатын айқындау өзекті; б) мектеп оқушысына көріктеуіш тілдік құралдарды лингвомәдени сипатын меңгерту мектеп оқушысының болашақта жоғары лингвомәдени құзыреттілікке ие тілдік тұлға ретінде қалыптасуына ықпал жасайды; в) бұл аталғандар, тұтастай алғанда, қазақ тілтанымындағы жаңа ғылыми бағыттардың, одан әрі ғылыми-практикалық негізделе түсуіне, сондай-ақ білім беру жүйесінің жаңарту мен жаңғырту талаптарының жүзеге асырылуына үлес қосады.

5. Орта білім беру жүйесінде гуманитарлық пәндерден білім берудің лингводидактикалық базасына мәдениеттанымдық ақпарат (прецедентті атаулар мен фактілер, қазақ халқының мәдениеті мен тарихынан, тұрмысы мен салттарынан, қоршаған ортаны пайымдауынан имплицитті және эксплицитті түрде ақпарат жинақтаған фактілер) толыққанды және жеткілікті түрде енгізілу арқылы жүргізілетін лингвомәдени мазмұндағы білім беру бағыты өзекті болып табылады.

Зерттеу жұмысының жариялануы мен мақұлданыуы. Зерттеу жұмысының негізгі мазмұны бойынша төмендегідей республикалық және халықаралық конференцияларда баяндамалар мен хабарламалар жасалды:

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Мухамеджановой Гульмиры Гастемировны «Лингвокультурологическая характеристика выразительных речевых средств в казахском языке и методика их обучения», представленной на соискание степени доктора философии (PhD) по специальности 6D011700-Казахский язык и литература

Общее описание работы. В Концепции этнокультурного образования в РК особо отмечена важность формирования этнокультурного образования в нашей стране. Для формирования в казахстанском обществе квалифицированного специалиста, в совершенстве владеющего казахским языком, полностью усвоившего национально-культурные характеристики и для формирования языковой личности, сохранившей национальные особенности, необходимо совершенствовать систему образования, подготовку профессиональных специалистов, внедрить непрерывное образование. В «Концепции гуманитарного образования РК» конкретно сказано: «...через систему образования необходимо заново проанализировать фундаментальное и универсальное образование, расширить поле его деятельности».

В нормативных документах Республики Казахстан ставятся новые задачи, направленные на подготовку квалифицированных специалистов, на возрождение методологических основ образования в системе среднего и высшего образования, особенно с целью гуманизации учащихся школ, формирования высокопрофессионального, высоконравственного, высокопатриотичного члена общества.

В «Государственной программе функционирования и развития языков на 2011-2020 годы» РК для реализации гармоничной языковой политики, обеспечивающей широкое применение государственного языка, уделяется внимание совершенствованию культуры речи и других важных задач: «повышению престижа в употреблении государственного языка; совершенствованию языковой культуры казахстанцев; совершенствованию и стандартизации методологии обучения государственному языку; развитию инфраструктуры обучения государственному языку».

Такие требования и рекомендации во внутренней политике государства улучшают методы и методологию обучения государственному языку, казахскому языку в системе среднего образования и наряду с этим конкретизируют расширение сведений о структурах, входящих в систему образования.

Одной из языковых структур, повышающих сферу применения казахского языка как государственного, воздействующих на расширение познавательной деятельности носителей языка, являются выразительные речевые средства казахского языка.

Актуальность исследовательской работы. Отсутствие комплексного исследования уровня усвоения этих языковых категорий, национальных духовных особенностей выразительных средств, возникших под

воздействием национальной культуры и отношения выразительных средств к культуре, в рамках казахской лингвокультурологической науки и системы образования – толкования национальных духовных особенностей, конкретнее, отсутствие лингвокультурологической характеристики выразительных речевых средств. **Данное положение** определяет одну из сторон актуальности объекта исследования. Языковая политика и концептуальная основа образования показывают, что для того, чтобы компетентность учащихся была на высоком уровне, приемлем принцип обучения формирования языкового вкуса. Проблема формирования навыков культуры казахской речи и ораторской речи выдвигается в качестве ожидаемых результатов по причине того, что в последнее время внедряются новые формы оценки знаний. В связи с этим для формирования учащихся в качестве языковых личностей, обладающих лингвокультурологической компетентностью, очень важно внедрить в программу образования методы и методологию обучения выразительным средствам. Эта проблема определяет **вторую сторону актуальности** исследования.

В интересах конкретизации объекта исследования по результатам проведенного эксперимента было выявлено, что в общеобразовательной школе не уделяется должное внимание формированию специальной методики, предназначенной для обучения выразительным средствам. Причина этого в том, что специалисты на недостаточном уровне применяют художественные образные средства языка для логического изложения мысли в устной и письменной коммуникации. По мнению исследователей, изучивших проблему обучения культуре казахской речи и ораторской речи, по причине появления новых форм оценки знаний и пассивности в необходимой, системной работе при размещении лингвистического капитала учащихся, наблюдаются трудности выступающих перед публикой старшеклассников. Проявляются они 1) в навыках свободно/быстро реагировать во взаимоотношениях; адресат-адресант; 2) излагать мысли при помощи образных / художественных речевых средств. В связи с этим выявлены **противоречия** 1) между возможностями формирования лингвокультурологической компетенции учащихся через обучение старшеклассников выразительным языковым средствам и его научно-методическим обоснованием; 2) между содержанием обучения выразительным речевым средствам и его реализацией в учебном процессе; 3) между обучением выразительным языковым средствам и его использованием. По этой причине, с целью создания лингводидактической базы, основанной на лингвокультурологической характеристике выразительных средств и на внедрении их в учебный процесс, определена тема исследования «Лингвокультурологическая характеристика выразительных речевых средств казахского языка и методика их обучения».

Объект исследования. Процесс обучения выразительным языковым средствам на уроках казахского языка в общеобразовательной школе.

Предмет исследования. Методическая система усвоения выразительных речевых средств казахского языка в общеобразовательной школе.

Научная перспектива исследования. Если создать научные концепции по лингвокультурологическим признакам выразительных средств в казахском языке, взять их за основу единой методики обучения дисциплины «Выразительные средства казахского языка», развивать речь учащихся посредством обучения выразительным средствам по определенной непрерывной системе, организовать их в комплексные упражнения для развития навыков ораторской, системной речи, проводить системную, целенаправленную, плановую работу в соответствии с педагогической основой, **то**, во-первых, в рамках средней школы появится возможность формирования учащихся как языковой личности, владеющей государственным языком в соответствии с требованиями, во-вторых, учебная программа, направленная на обучение выразительным языковым средствам, разработанные на ее основе упражнения и задания, будут способствовать участию учащихся в коммуникации на высоком уровне, **так как** обучение выразительным языковым средствам в системе среднего образования, как одного из способов обучения, обеспечивает качественное усвоение казахского языка, повышению культуры речи учащихся.

Цель исследования. Определить лингвокультурологическую характеристику выразительных речевых средств в казахском языке в аспекте связи языка и культуры, изучить методологию их обучения и предложить методическую систему.

Для достижения цели выявлены следующие **задачи исследования:**

– изучив научно-теоретические взгляды зарубежных и отечественных лингвистов, обосновать роль систематизации лингвокультурологических особенностей выразительных речевых средств в дальнейшем изучение казахской лингвокультурологической сферы, а также в обновление содержания дидактической базы в системе общего среднего образования;

– проведение лингвокультурологического, семантического анализа лексем, входящих в состав выразительных речевых средств, с их помощью доказать позитивную значимость выразительных речевых средств для конкретной личности: а) образный уровень; б) динамика казахского языка;

– выявление методологических основ (философские, психологические, педагогические) обучения лингвокультурологической характеристике выразительных речевых средств казахского языка в системе общего среднего образования;

– разработка учебной программы, системы упражнений и заданий по избранной дисциплине с целью внедрения в учебный процесс общего среднего образования выразительных речевых средств казахского языка для формирования будущей личности учащегося, на высоком уровне обладающей национально-культурной характеристикой, на должном уровне применяющей казахский язык;

– доказать эффективность разработанной методической системы по результатам проведения эксперимента в старших классах казахскоязычных общеобразовательных школ.

Методы исследования. В работе использованы методы сбора, изучения, систематизации, вывода и изложения, семантико-компонентный и лингвокультурологический анализ, проведение эксперимента и статистические методы.

Методологические основы исследования. За основу приняты теоретические концепции научных разделов лексикологии, семасиологии, культуры речи, лексикографии, когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, философии, психологии, педагогики, по выразительным языковым средствам, мировой лингвистики, тюркологии, казахского языкознания. При определении актуальности и необходимости внедрения выразительных речевых средств в учебный образовательный процесс особое внимание уделяется методам, изложенным в научных трудах по теории и практике обучения казахскому языку, в учебниках нового типа.

В качестве экспериментальной базы определена общеобразовательная средняя школа № 6 имени Кожабержен жырау и классическая гимназия имени С. Шаймерденова г. Петропавловска Северо-Казахстанской области.

Этапы исследовательской работы:

На первом этапе (2013-2014 г.г.) была проведена работа по обоснованию научного аппарата темы исследования, по определению научно-теоретической базы, по выявлению цели и задач исследования, по исследованию трудов зарубежных, отечественных ученых, по анализу выводов и заключения.

На втором этапе (2014-2015 г.г.) был проведен общий сбор речевых фактов о выразительных речевых средствах казахского языка, классификация выразительных речевых средств художественной литературы и публицистических произведений по лингвокультурологическим характеристикам, семантический и лингвокультурологический анализ. Была подготовлена теоретическая часть исследования, составлена учебная программа по избранной дисциплине «Выразительные языковые средства казахского языка» для 11 класса. В 11 классах общеобразовательной средней школы № 6 имени Кожабержен жырау и классической гимназии имени С. Шаймерденова г. Петропавловска были проведены экспериментальные работы в соответствии с темой. Содержание исследовательской работы нашло отражение в докладах, тезисах и публикациях республиканских и международных конференций.

На третьем этапе (2015-2016 г.г.) проведена работа по систематизации, конкретизации научных концепций, подведены итоги исследовательской работы. Диссертационная работа оформлена в соответствии с требованиями.

Научная новизна исследования:

– разработана научно-методическая система обучения выразительным языковым средствам в общеобразовательной школе, обосновано формирование языковых, коммуникационных, социальных навыков учащихся;

– определена система дидактических принципов и методов эффективной организации процесса обучения выразительным языковым средствам в общеобразовательной школе;

– создана система комплексных заданий усвоения старшеклассниками выразительных речевых средств, доказана их эффективность в результатах эксперимента;

– собраны в единый комплекс основные виды выразительных речевых средств казахского языка, до этого использовавшихся по отдельности в письменных вариантах (в художественных произведениях, в художественной публицистике и периодической печати), создана их классификация;

– проведен семантико-компонентный анализ лингвокультурологических особенностей лексем в составе основных видов выразительных речевых средств художественных литературных произведений, языка масс-медиа, национальных культурных признаков семантики, доказана важность и необходимость выразительных речевых средств в формировании личности, обладающей лингвокультурологической компетенцией.

Ведущая идея: в результате формирования лингвокультурологической компетентности старшеклассников посредством выразительных речевых средств можно добиться интенсивности социального процесса учащихся, развития индивидуальных способностей, совершенствования культуры речи учащихся.

Теоретическая значимость исследования. Результаты исследования внесут вклад в дальнейшее развитие теоретической и практической концепции лингвокультурологии, лексикологии, когнитивной лингвистики, функциональной стилистики, методики и методологии обучения казахскому языку.

Практическая значимость исследования. Теоретические и практические результаты исследования можно использовать при изучении специальных и дополнительных дисциплин с целью повышения и расширения государственного статуса казахского языка в общеобразовательной школе, на гуманитарных отделениях высших учебных заведений. Применение предложенных учебной программы по избранной дисциплине «Выразительные средства казахского языка» и системы комплексных методов образования, разработанных в соответствии с учебной программой (упражнения и задания, интерактивные формы и формы контроля и оценки), внесут вклад в совершенствование методологии и методов обучения казахскому языку и литературе.

Основные положения, выдвигаемые на защиту:

6. В современном мире глобализации, в эпоху многоязычного общества, когда поток информации оказывает сильное воздействие на личность, углубление сведений о выразительных речевых средствах (в русском языке – выразительное средство, лат. – expressive means) и изучение лингвокультурологических особенностей, возникающих по причине целостности понятий *национальность-язык-культура*, является важным фактором повышения конкурентоспособности казахского языка.

7. Выразительные средства – крупное национально-культурное языковое явление, изображающее восприятие и познание языковой картины мира отдельной личности, и в целом, конкретной нации, концептуализирующее объем знаний об окружающем мире и отдельных его фрагментах, показывающих особенности национального менталитета, передающих из поколения в поколение эталоны-образцы, символы, характерные для казахского языка.

8. Выразительные средства казахского языка делятся на традиционные и индивидуальные (авторские). Наряду с такими традиционными выразительными языковыми средствами, как: устойчивые сочетания, фразеологизмы, устойчивая метафора и метонимия, пословицы и поговорки, в казахских художественных произведениях свободно и часто используются и индивидуальные выразительные средства языка (личность – автор художественного произведения). Их появление связано с объемом лингвокультурологической особенности каждой лексемы и собственного концептуального поля, отобранного для познания, толкования и обобщения концептуальной системы личности и окружающей среды, а также для выразительности, образности. В результате этого в коммуникативном акте вербализируются новые образцы выразительных средств.

9. Значимость исследования лингвокультурологической характеристики выразительных средств казахского языка напрямую связана с несколькими факторами: а) в современной лингвистике приоритетным является применение языковых единиц в антропоцентрическом русле, исследование вербализации тесной взаимосвязи национальных признаков и национальной культуры в сознании людей (представителя конкретной нации) через язык; б) по этой причине актуальным является выявление лингвокультурологической характеристики выразительных средств казахского языка, которые появляются в результате изменений стандартов мышления людей, в обществе и окружающем мире; в) обучение учащихся лингвокультурологической характеристике выразительных средств будет способствовать формированию языковой личности, обладающей высокой лингвокультурологической компетенцией; г) все это внесет вклад в реализацию новых направлений казахского языкознания, а также требований обновления и возрождения системы образования.

10. В системе среднего образования обучение по гуманитарным дисциплинам на лингводидактической основе путем внедрения в полном и достаточном объеме культурнопознавательной информации (прецедентные названия и факты, факты на основе имплицитной и эксплицитной информации, собранной из культуры и истории, быта и обычаев казахского народа, из окружающего мира) является актуальным в образовательном направлении лингвокультурологического содержания.

Апробация исследования. Материалы и основные положения диссертации были апробированы в виде 16 статей, 3 из которых – в изданиях, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан и 2 статьи

международных научных изданиях, входящих в базу данных компании Scopus. Основные положения диссертационной работы в виде научных докладов и сообщений обсуждались также в работе 11 научно- теоретических конференций и научных семинаров международного и республиканского масштаба.

Структура исследовательской работы. Диссертация состоит из введения, трех разделов, заключения, списка используемой литературы и приложений.

ANNOTATION
of thesis for the Doctor of Philosophy (PhD) degree by the specialty
6D011700 - Kazakh Language and Literature done by
Mukhamejanova Gulmira Tastemirovna on the theme:
Linguoculturological characteristic of expressive means of the Kazakh
language and the methods their teaching

General description of the thesis. In the Concept of ethnocultural education in the RK the importance of formation of ethnocultural education in our country is especially noted. In Kazakhstan society it is necessary to improve the education system and the training of professional experts, as well as to introduce continuous education in order to form the qualified specialist, who knows Kazakh on the advanced level, and who has completely acquired national and cultural characteristics and formed the language personality keeping national peculiarities. In "The concept of humanitarian education of the RK" the following is noted: "... it is necessary to reanalyse the fundamental and many-sided education, to broaden the field of its activity through the education system".

In the normative documents of the Republic of Kazakhstan the new tasks directed to the training of qualified specialists, to the revival of methodological bases of education in the system of secondary and higher education, especially for the purpose of a humanization of school pupils, the formation of a highly professional, highly moral, and high-patriotic member of society are set.

In "The state program of functioning and development of languages for 2011-2020" of the RK in order to implement the harmonious language policy providing broad application of the state language the special attention is paid to the improvement of the standard of speech and other important tasks such as: "raising the prestige of the state language use; the improvement of the language culture of the people of Kazakhstan; the improvement and standardization of the state language teaching methodology; the development of the state language teaching infrastructure".

Such requirements and recommendations in the domestic policy of the state improve the methods and methodology of teaching the state language, i.e. Kazakh, in the system of secondary education; along with it they specify the extension of data on the structures of the education system.

One of the language structures, raising the scope of the use of the Kazakh language as the state one and influencing the expansion of cognitive activity are the expressive means of the Kazakh language.

Topicality of the research. The lack of complex research of the acquisition level of these language categories, the national spiritual peculiarities of the expressive means which arose under the influence of national culture and the relevance of these expressive means to the culture within the Kazakh linguoculturological science and education system – the interpretation of national spiritual peculiarities, more particularly, the lack of the linguoculturological characteristic of expressive speech means. **This situation defines** one of the parts of the topicality of the research object. The language policy and conceptual basis

of education show that in order to raise the competence of pupils to a high level, the principle of training the formation of language taste is accepted – the problem of the formation of skills of culture of the Kazakh speech and oratorical speech are the expected results of the research as recently the new forms of knowledge assessment are being implemented. In this regard, in order to form pupils' language personality having linguoculturological competence it is very important to introduce the methods and methodology of teaching the expressive means to the education program. This problem defines **the second part of the research topicality**.

For the benefit of the research object specification and following the results of the made experiment it was revealed that at comprehensive school the due attention to the formation of the special technique intended for teaching the expressive means is not paid. The reason for that is the fact that the experts don't use the expressive means of the language on the sufficient level, they do not apply literary figurative means of language to express logical statement of a thought in oral and written communication. According to the researchers who studied the problem of teaching the culture of the Kazakh speech and oratorical speech, it is due to the emergence of new forms of knowledge assessment and passivity in the necessary and systematic work aimed at the placement of the pupils' linguistic capital, contradictions in square groups of senior pupils are observed, as well as in the skills to freely/quickly react in relationship: addressee-sender; to express thoughts by the means of figurative language means. In this regard **the contradictions** have been revealed 1) between the opportunities of formation of linguoculturological competence of the seniors through studying the expressive language means and its scientific and methodical justification; 2) between the content of teaching expressive language means and its realization in educational process; 3) between teaching expressive language means and their use. For this reason, in order to create the linguo-didactic foundation based on the linguoculturological characteristic of expressive means as well as on their introduction into the educational process, the subject of the research "Linguoculturological characteristic of expressive means of the Kazakh language and the methods their teaching" has been defined.

Research object. The process of teaching the expressive language means at Kazakh lessons at comprehensive school.

Research subject. Methodical system of the acquisition of the expressive language means of the Kazakh language at comprehensive school.

Scientific prospect of the research. If the scientific concepts on linguoculturological signs of expressive means in Kazakh are created, and taken as the basis of a uniform technique of teaching the discipline "The expressive means of the Kazakh language", if we develop the speech of pupils by the means of teaching the expressive means in a certain continuous system, and organize them in complex exercises for the development of skills of the oratorical, systematic speech, if we carry out the systematic, well planned work according to the pedagogical basis; **then**, firstly, within high school there will be a possibility of formation of pupils as the language personalities knowing the state language

according to the requirements, secondly, the training program directed to the teaching expressive language means and the exercises developed on its basis and tasks will lead to the pupils' participation in communication at a high level, because teaching expressive language means in education system, as one of the ways of education, provides high-quality acquisition of the Kazakh language and the increase in the standard of pupils' speech.

Research objective. To define the linguoculturological characteristic of expressive language means in the Kazakh language in the aspect of communication of language and culture, to study the methodology of their teaching and to offer the methodical system.

The following research problems have been revealed for the achievement of the set objective:

- having studied scientific-theoretical views of foreign and domestic linguists, to prove the role of systematization of linguoculturological features of expressive language means in further studying of the Kazakh linguoculturological sphere, and also in updating of maintenance of didactic base in the system of the general secondary education;

- carrying out linguoculturological, semantic analysis of the lexemes, being the part of the expressive language means, and with their help to prove the positive importance of expressive language means for the specific personality: a) figurative level; b) the dynamics of the Kazakh language;

- identification of methodological bases (philosophical, psychological, pedagogical) of teaching linguoculturological characteristic of the expressive language means of Kazakh in the system of the general secondary education;

- the development of the training program, and the system of exercises and tasks on the chosen discipline for the purpose of the introduction of expressive language means of Kazakh in the educational process of the general secondary education with the purpose of the formation of the personality of the future, possessing the national and cultural characteristic at the high level and using Kazakh up to the standard;

- to prove the efficiency of the developed methodical system by the results of the experiment carried out in senior classes of the Kazakh-speaking comprehensive schools.

Research methods. In the given thesis the methods of collecting, studying, systematization, conclusion and statement, the semantic-component and linguoculturological analysis, carrying out the experiment and statistical methods are used.

Methodological bases of the research. Theoretical concepts of scientific sections of lexicology, semasiology, the standard of speech, lexicography, cognitive linguistics, cultural linguistics, philosophy, psychology, pedagogic on expressive language means of world linguistics, turkology, the Kazakh language study are assumed as the basis. When determining the topicality and the need of introduction of expressive language means in the educational process special attention is paid to the methods stated in scientific works according to the theory and practice of teaching Kazakh in the textbooks of new type.

As **the experimental base** the comprehensive high school No. 6 named after Kozhabergen zhyrau and classical gymnasium named after S. Shaimerdenov in Petropavlovsk of the North Kazakhstan region have been defined.

Stages of the research:

At the first stage (2013-2014) the following was carried out: the work on justification of the scientific device of the research subject, the determination of scientific-theoretical base, the identification of the purpose and research problems, the research of works of foreign and domestic scientists, the analysis of conclusions.

At the second stage (2014-2015) the general collecting of the language facts about the expressive language means of Kazakh, the classification of expressive language means in fiction and publicist works according to their linguoculturological characteristics, the semantic and linguoculturological analysis were carried out. The theoretical part of the research was prepared. The training program on the chosen discipline "Expressive language means of Kazakh" for the 11th class was developed. The experimental works according to the chosen subject were carried out in the 11th grades of comprehensive high school No. 6 named after Kozhabergen zhyrau and classical gymnasium named after S. Shaimerdenov in Petropavlovsk. The content of the research work has been reflected in reports, theses and publications of republican and international conferences.

At the third stage (2015-2016) the work on systematization, and specification of scientific concepts was carried out, the results of research work were summed up. The dissertation thesis is issued according to the requirements.

Scientific novelty of the research:

– the scientific and methodical system of teaching expressive language means at comprehensive school is developed, the formation of language, communication, social skills of pupils is proved;

– the system of the didactic principles and methods of the effective organization of process of training in expressive language means at comprehensive school is defined;

– the system of complex tasks of senior pupils' acquisition of expressive language means is created, their efficiency is proved in the results of experiment;

– all types of expressive language means of the Kazakh language formerly used separately in written options were collected in a uniform complex (in the works of art, in art journalism and periodicals), their classification was created;

– the semantic-component analysis of linguoculturological features of lexemes as a part of main types of expressive language means of art literary works, language of mass media, national cultural signs of semantics was carried out, the importance and need of expressive language means for the formation of the personality having linguoculturological competency was proved.

Leading idea: the formation of linguoculturological competence of senior pupils by the means of expressive language means has made it possible to achieve the intensity of social process of pupils, the development of individual abilities, the improvement of the standard of speech of pupils.

Theoretical importance of the research. The results of the research will make a contribution to further development of the theoretical and practical concept of cultural linguistics, lexicology, cognitive linguistics, functional stylistics, methods and methodology of teaching the Kazakh language.

Practical value of the research. Theoretical and practical results of the given research can be used when studying special and additional disciplines for the purpose of increase and extension of the state status of Kazakh at comprehensive school, as well as at the humanitarian departments of higher educational institutions. Application of the offered training program on the chosen discipline "Expressive language means of the Kazakh language" and the systems of the complex methods of education developed according to educational program (exercises and tasks, interactive forms and forms of control and assessment) will make a contribution to the improvement of methodology and methods of teaching Kazakh and literature.

The concepts submitted for the defense:

1. In the modern world of globalization, in the era of multilingual society when the flow of information makes strong impact on the personality; deepening the information on the expressive language means and studying of the linguoculturological features arising because of integrity of concepts nationality-language-culture is an important factor of increase in competitiveness of the Kazakh language.

2. Means of expression is the large national and cultural language phenomenon, forming the perception and knowledge of language image of the world of the individual, and in general, the specific nation, conceptualizing the volume of knowledge of the environment and its separate fragments, showing features of national mentality, transferring from generation to generation the standards samples, and the symbols characteristic of Kazakh.

3. Means of expression of the Kazakh language are divided into traditional and individual (author's). Along with such traditional expressive language means, as: set combinations, phraseological units, metaphor and metonymy, proverbs and sayings, in the Kazakh works of art the individual means of expression of language (the personality is the author of the work of art) are also freely and often used. Their emergence is connected with volume between linguoculturological features of each lexeme and own conceptual field selected for knowledge, interpretation and generalization of conceptual system of the personality and the environment and also for expressiveness, figurativeness. As a result of it new samples of means of expression are verbalized in the communicative act.

4. The importance of the research of the linguoculturological characteristic of the expressive means of Kazakh is directly connected with several factors: a) in modern linguistics application of language units in the anthro-actual course, the research of verbalization of close interrelation of national signs and national culture in consciousness of people (the representative of the specific nation) through language is a priority; b) for this reason the detection of the linguoculturological characteristic of Kazakh expressive means which appear as a result of changes of standards of people's thinking, is crucial in the society and the

environment; c) teaching pupils in the linguoculturological characteristic of expressive means will promote the formation of the language personality with highly developed linguoculturological competency; d) all the above mentioned will make a contribution to the realization of the new directions of the Kazakh linguistics, and also to the requirements of updating and revival of education system.

5. In the system of secondary education teaching humanitarian disciplines on a linguo-didactic basis by the introduction of cultural information in the full and sufficient volume (case names and facts, the facts on the basis of the implicit and explicit information collected from culture and history, life and customs of the Kazakh people from the environment) is urgent in education direction of the linguoculturological content.

Approbation and implementation of the research. The materials and basic concepts of the dissertation were probated in 16 articles, 3 of which were published in the editions recommended by the Committee of control in the sphere of education and science of the Republic of Kazakhstan, and 2 articles were published in the international scientific editions, included in the Scopus company data base. The basic concepts of the dissertation in the form of scientific reports and messages were discussed during the work of 11 scientific-theoretical conferences and scientific seminars of international and republican scale.

Structure of the research thesis. The thesis consists of an introduction, three parts, the conclusion, the list of the used literature and applications.